

A narrativitás értéke

a valóság megjelenítésében

Fordította: Braun Róbert

A narratíva természetéről beszélni annyit jelent, hogy a kultúra egészét tesszük vizsgálódásunk tárgyává, sőt, mondhatnánk, az egész emberiség természetét vizsgáljuk. Az elbeszélés olyannyira természetes közegünk, olyan elkerülhetetlen a narratíva használata akkor, amikor arról szeretnénk beszélni, hogy miképp is történtek a dolgok, hogy a narratíva csak egy olyan kultúrában tűnhet problematikusnak, melyből feltűnően hiányzik, vagy – mint némely kortárs nyugati szellemi és művészeti irányzatban – ahol programatikus elutasítás áldozatává válik. A kultúra univerzális tényeként a narratíva és az elbeszélés kevésbé probléma, mint inkább adat. Amint azt a nemrégiben elhunyt (és mélyen hiányolt) Roland Barthes írta, a narratíva „csak úgy egyszerűen van, mint az élet [...], nemzetközien, történelmen és kultúrán átívelően.”¹ Így a narratíva probléma helyett valójában egy általános emberi kérdés megoldásának tekinthető, vagyis, hogy a tudás miképp formálható elmondássá,² hogy az emberi tapasztalat miképp alakítható olyan formájúvá, amely megfelel a jelentés – mely inkább emberi, mint kultúraspecifikus – struktúráinak. Meglehet, nem vagyunk képesek más kultúrák gondolatrendszerének tökéletes befogadására, ám mondható, hogy viszonylag kevés gondunk van egy más kultúrából származó történet megértésével, még ha az a kultúra igen egzotikus is. Amint azt Barthes írja, a narratíva *lefordítható* lényegi veszteség nélkül, míg a vers vagy a filozófiai szöveg aligha.

Mindez arra utal, hogy a narratíva nem egy kód a sok közül, melyet akkor alkalmazunk, ha a tapasztalatot jelentéssel kívánjuk felruházni, hanem egy olyan metakód, olyan emberi egyenértékes, amely biztosítja, hogy a közös valóság természetéről szóló transzkulturális üzenetek szabadon áramolhatnak. Amint Barthes írja, a narratíva, a világról szerzett tapasztalatunk és e tapasztalat nyelvi megjelenítése között feszülve, „folyamatosan felcseréli a jelentést az elbeszélendő események közvetlen másolatával”. Mindebből az következik, hogy a narratív képesség hiánya vagy az elbeszélés elutasítása magának a jelentésnek a hiányát vagy elutasítását vonja maga után.

Vajon milyen jelentés az, amely hiányzik, vagy mely elutasításra talál? A narratíva sorsa a történetírás történetében talán választ adhat e kérdésre. A történetíróknak a való világról szóló igazságait nem kell narratív formában megjeleníteniük. Választhatnak más, nem narratív, sőt anti-narratív formákat is, mint például a meditáció, az anatómia vagy az epitoma. Tocqueville, Burckhardt, Huizinga és Braudel, hogy csupán néhányat említsek a modern történetírás legjelentősebb alkotói közül, bizonyos történeti munkáikban elutasították a narratíva alkalmazását, vélhetően éppen abból a megfontolásból, hogy azok az események, amelyekkel foglalkozni kívántak, nem alkalmasak a narratív megjelenítésre.³ Elutasították, hogy történetet meséljenek a múltból, jobban mondva nem történetet meséltek, melynek van jól meghatározható kezdete, tárgyalása és befejezése; vagyis a megjelenítendő folyamatokra nem kényszerítették olyan formát, amelyet mi

Hayden White: „The Value of Narrativity in the Representation of Reality”, *The Content of the Form*, Johns Hopkins University Press, 1987, 1–25. o. E szöveg az Osiris Kiadónál 1997-ben megjelenő Hayden White *A történelem terhe* című kötet egy tanulmánya.

általában a történetmeséléssel azonosítunk. Így, míg bizonyosan a vizsgált bizonyíték mögött vagy abban fellelt, általuk érzékelt vagy érzékelté vált valóságot beszélték el, nem narrativizálták e valóságot, vagyis nem kényszerítették rá egy történet formáját. Példájuk lehetővé teszi számunkra, hogy különbséget tegyünk azon történeti diskurzusok között, amelyek elbeszélnek, valamint azok között, amelyek narrativizálnak; az olyan diskurzusok között, amelyek kívülről szemlélik a világot, rátekintenek és elmesélik a látottakat, valamint azok között, amelyek úgy tesznek, mintha a világ maga szólalna meg, s e megszólalás eredménye a történet.

A gondolat, hogy a narratívát kevésbé a megjelenítés egy formájaként, mint inkább a – valós vagy képzelt – eseményekről való beszéd módjaként kell értékelni, a diskurzus és a narratíva viszonyát elemző, a strukturalizmus oldalvívén zajló vitában teljessé vált ki, s általában olyan szerzőkhöz kötődik, mint Jakobson, Benveniste, Genette, Todorov és Barthes. Ebben a közegben a narratíva a beszéd egy módja, melyet, amint Genette írja, „bizonyos számú kihagyás és korlátozó feltétel” jellemez, s amelyet a diskurzus más, „nyitottabb” formái nem kényszerítenek a beszélőre.⁴ Genette szerint Benveniste megmutatta, hogy „bizonyos nyelvtani formák, mint például az »én« személyes névmás (és annak implicit referenciája, az »Ön«), néhány névmásszerű »jelző« (bizonyos mutató névmások), a melléknévszerű »jelzők« (mint az itt, most, tegnap, ma, holnap stb.), bizonyos igeidők, mint a jelen, a befejezett jelen és a jövő magára a diskurzusra korlátozódnak, míg a szigorúan értelmezett narratívát a harmadik személy kizárólagos használata és bizonyos formák, mint a múlt és a régmúlt idők alkalmazása határozza meg.”⁵

A diskurzus és a narratíva közötti különbséget természetesen kizárólag a beszédmódok grammatikai jellemzőinek elemzése alapján határoztuk meg, melyben az egyik „objektivitását” és a másik „szubjektivitását” elsősorban a „nyelvi kritériumok rendje” biztosítja. A diskurzus „szubjektivitását” a „diskurzust fenntartó személy” mint „ego” implicit vagy explicit jelenléte adja. Ezzel szemben a „narratíva objektivitásának forrása a narrátorra vonatkozó minden utalás hiánya”. Így – Benvenistével szólva – a narrativizáló diskurzusban „többé nincs narrátor. Az események kronologikusan rögzülnek, ahogyan feltűnnek a történet horizontján. Senki sem beszél. Az események magukat mesélik el.”⁶

Mit is jelent az olyan diskurzusok előállítása,

melyben az „események magukat mesélik el”, különösen abban az esetben, ha az eseményeket explicit módon valósággal – szemben az elképzelttel – határozzuk meg, mint a történeti megjelenítésben?⁷ Olyan diskurzusokban, amelyek vállaltan képzelt eseményeket – a fiktív diskurzusok „tartalma” – jelenítenek meg, e kérdés kapcsán kevés probléma adódik. Hiszen a képzelt eseményeket miért ne jeleníthetnénk meg úgy, mint amelyek „magukat mesélik”? A képzelet szüleményeiben miért ne beszélhetnének maguk a kövek is – mint például Memnon oszlopa, melyet a nap sugarai érintenek? Ám a valós események nem beszélhetnek maguk, nem mondhatják el magukat. A valós események csak úgy vannak, tökéletes referensei lehetnek a diskurzusnak, lehet róluk beszélni, de nem jelenhetnek meg az elbeszélés alanyaiként. A történeti elbeszélésnek az emberi történelemben való kései megjelenése, valamint a nehézség, melyet annak fenntartása jelentett a kulturális összeomlás korszakaiban (mint például a korai középkor), annak az elvnek a mesterséges voltára utal, amely szerint valós események „önmagukat mesélik”, vagy megjeleníthetők úgy, hogy „saját történetüket mondják el”. E fikció nem jelentett problémát azelőtt, hogy a valós és az elképzelt események közötti különbségtételt rákényszerítették az elbeszélőre. Az elbeszélés akkor válik problematikusává, mikor az események két különböző rendje mint lehetséges történetek elemei jelenik meg az elbeszélő számára, és az elbeszélés mint tevékenység odáig csúszad, hogy feladata a két rend diskurzuson belüli szigorú elkülönítése parancsának való megfelelés lesz. Mitikusnak az olyan elbeszélést nevezzük, amelyben semmilyen kötelezettség nincs a két rend – a képzelt és a valós – elkülönítésére. A narratíva akkor válik problematikusává, amikor valós eseményeknek kívánjuk történet formáját adni. Valós történetek narrativizálása azért olyan bonyolult, mert azok nem történetként jelennek meg előttünk.

Ebben az esetben mit jelenthet az „igaz történet” megtalálása, a „valóságos történet” felfedezése mindazon eseményekben vagy azok mögött, amelyek számunkra „történeti források” kaotikus sorában jelennek meg? Vajon milyen akarat valósul meg, milyen vágy teljesül abban a képzelgésben, hogy a valós eseményeket akkor jelenítjük meg helyesen, ha bemutatjuk, hogy azok képesek egy történet formális koherenciáját mutatni? Az akarat és vágy e talánya mögött felfedezhetjük a narrativizáló diskurzus általános kulturális funkcióját, megsejthetjük az

eseményeket nem csupán elbeszélni vágyó, hanem az akarat mögött rejtőzködő motivációt, mely az eseményeknek a narrativitás jellemzőit kölcsönzi.

A történetírás különösen jó terep a narratíva és a narrativitás természetének vizsgálatára, hiszen a képzelte, a lehetséges iránti vágyunk itt szembesül a valós, a létező kihívásaival. Amennyiben a narratíva és a narrativitásra úgy tekintünk, mint arra az eszközre, amely a diskurzusban a képzelte és a valós különböző hivatkozásai közötti ellentéteket közvetíti, elsimítja és feloldja, akkor kezdjük megérteni a narratíva jelentőségét éppúgy, mint azokat, akik elutasítják azt. Amennyiben valósnak vélt eseményeket non-narratív formában jelenítünk meg, milyen valóság az, amelynek megközelítésére e forma tűnik vagy tűnhet megfelelőnek? Milyen lenne a történeti valóság non-narratív megjelenítése? E kérdés megválaszolásakor nem feltétlenül kapunk választ a narratíva természetével kapcsolatos kérdéseinkre, ám megérezhetünk valamit a narrativitás mint forma iránti vonzalomból akkor, mikor inkább valósnak, mint képzeletbelinek vélt események megjelenítésére vállalkozunk.

Szerencsére a történeti valóság megjelenítésének számtalan példájával rendelkezünk, amelyek non-narratív formájúak. Sőt, a modern történetíró társadalom *doxája* úgy tartja, hogy a történeti megjelenítésnek három alapvető formája van: az annales, a krónika és az igazi történelem. Az első kettő tökéletlen „történetiségét” az mutatja, hogy képtelen bemutatni az általa tárgyalt események teljes narrativitását.⁸ Aligha kell mondani, hogy a narrativitás önmagában nem teszi lehetővé a három forma közötti különbségtételt. Ahhoz, hogy az eseményekről – múltbeli események vagy múltbeli valós események – szóló beszámoló igazi történelemnek számítsa, nem elegendő, hogy a narrativitás valamennyi jellemzőjét mutatja. Ezen felül a beszámolóknak a források megfelelő kezelésére is garanciát kell nyújtania, valamint be kell tartania az eredeti történések kronológiai sorrendjét mint annak végső biztosítékát, hogy egy eseményről eldönthető lehessen, hogy az ok vagy okozat. Ám megegyezés szerint az sem elegendő, ha a történeti beszámoló valóságos – szemben a képzelte – eseményekkel foglalkozik, ahogyan kevés az is, ha az elbeszélés diskurzív rendje megegyezik azzal a kronológiai renddel, melyben az események megtörténtek. Az eseményeknek nem csupán a kronológiai rendbe, hanem egy elbeszélésbe is illeszkedniük kell, vagyis úgy kell föltűnniök, mint amelyek rendelkeznek egyfajta struktúrával,

melyet sorozatként nem birtokolnának.

Talán nem szükséges mondani, hogy az annalesből e narratív elem teljes mértékben hiányzik, hiszen az annales nem áll másból, mint az események kronologikus sorrendben történő rögzítéséből. A krónika, ezzel szemben, gyakran olybá tűnik, mintha egy történetet kívánna elmesélni, narrativitásra törekedne, ám azt jellemzően nem képes elérni. Pontosabban a krónikát az jellemzi, hogy hiányzik belőle a narratív lezárás. Nem befejeződik, hanem egyszerűen véget ér. A krónika belefog egy történet elmesélésébe, majd *in medias res*, a krónikaíró jelenében véget ér, megoldatlanul vagy talán inkább történetyszerűen feloldatlanul hagy dolgokat.

Míg az annalesek úgy mutatják be a történeti valóságot, mintha a valós események nem öltének egy történet alakját, a krónikában úgy tűnik, mintha a valóságos események az emberi tudat számára befejezetlen történetként jelennének meg. És a hivatosság szerint legyen mégoly objektív is a történész az eseményekről való beszámolásakor, bármennyire igazságos is a források kezelésében, pontos a *res gestae* időrendjének összeállításakor, beszámolója mindaddig nem lesz igazi történelem, amíg a valóságnak nem egy történet formáját adja. Ahol nincs elbeszélés, nincs történelem, írta Croce.⁹ S a crocei relativizmussal szemben álló Peter Gay hasonlóképp határozottan így fogalmazza meg ugyanezt: „A történeti elbeszélés elemzés nélkül felszínes, a történeti elemzés elbeszélés nélkül tökéletlen.”¹⁰ Gay megfogalmazása erősen emlékeztet a történeti megjelenítésben az elbeszéléssel kapcsolatos kantianus elfogultságra, aminthogy arra utal – hogy Kantot parafrázáljuk – „a történeti elbeszélések elemzés nélkül üresek, míg a történeti elemzések elbeszélés nélkül vakok. Így feltehetjük a kérdést: milyen belátásokhoz vezethet az elbeszélés vizsgálata a valós események természetét illetően? Vajon milyen vakságot oszthat el a narrativitás a valóság-ra vonatkozóan?

Az itt következőkben a történeti megjelenítés annales, illetve krónika formáit – az általános szemlélettel szemben – nem mint tökéletlen történelmeket kezeltem, hanem mint a történeti valóság lehetséges elképzeléseinek termékeit, olyan felfogásokat, amelyek inkább a teljesen megvalósult történeti diskurzus – melyet a modern történetírás megtestesíteni hivatott – alternatívái, mint azok kudarcba fulladt kísérletei. E vizsgálódás megvilágíthatja a történetírás és a narráció problémáit, és rámutathat, hogy én miképp látom a kettő közötti hagyományos kap-

csolatot. Reményeim szerint sikerülhet rámutatni arra is, hogy a – modern történetírás számára oly alapvető – különbségtétel a valós és az elképzelt események között előfeltételezi a valóságnak egy olyan felfogását, amelyben az „igaz” annyiban felelhet meg a „valósnak”, amennyiben bemutatható, hogy az birtokolja a narrativitás jellemzőit.

Amikor mi modernnek egy középkori annales olvasásához fogunk, nem lehetünk nem meglepődve a lejegyző nyilvánvaló naivitásán. Nem tehetünk mást, mint e naivitást annak a számlájára írjuk, hogy a lejegyző elutasította, képtelen volt, avagy egyáltalán nem akarta az az évi események vertikálisan rendezett, évenkénti jelzőként megjelenő sorát lineáris/horizontális események folyamatává alakítani. Más szavakkal, nem tudjuk nem észrevenni azt, hogy a lejegyző képtelen volt felismerni, hogy a történeti események mint elmondandó, elbeszélendő történetek tárulnak fel a szemlélő előtt. Ám valójában az igazi történeti érdeklődés azt feltételezné, hogy ne azt vizslassuk, a lejegyző miért mutatkozott képtelennek „elbeszélés” írására, hanem, hogy a valóság milyen felfogása készítette őt arra, hogy annales formájában jelenítse meg azokat a történéseket, amelyeket ő valós eseményeknek vélt. Amennyiben erre a kérdésre választ kapunk, talán megérthetjük, hogy saját korunkban és kulturális helyzetünkben miért vagyunk kénytelenek a narrativitást magát problémaként látni.

A *Monumenta Germaniae Historica* első kötete, a *Scriptores* sorozat tartalmazza *Szt. Gál Annales*-it. Ez az időszámításunk szerinti nyolcadik, kilencedik és tizedik század Galliában történt eseményeinek listáját tartalmazza.¹¹ Noha e szöveg „referenciális”, és az időbeliség megjelenítését tartalmazza¹² – melyek Ducrot és Todorov meghatározásai arra, hogy mi tekinthető elbeszélésnek –, egyetlen olyan jellemzőt sem mutatnak, amelyeket általában történetekhez kötünk: nincs központi alany, sem jól elkülönülő kezdet, közép és befejezés, nincs peripeteia és azonosítható elbeszélő. Azon részekben, melyek elméleti értelemben a legérdekesebbnek tekinthetők, nincsen utalás arra, hogy az események között bármiféle szükségszerű kapcsolat állna fenn. Így például a 709–34 közötti időszakra a következő bejegyzéseket találjuk:

- 709. Kemény tél. Gottfried gróf meghalt.
- 710. Nehéz év és elégtelen termés.
- 711.
- 712. Árvíz mindenütt.
- 713.
- 714. Pippin, a palota ura meghalt.
- 715. 716. 717.
- 718. Károly jelentős rombolással elpusztította a szászokat.
- 719.
- 720. Károly harcolt a szászokkal.
- 721. Theudo kiűzte a szaracénokat Aquitániából.
- 722. Nagy termés.
- 723.
- 724.
- 725. A szaracénok először jöttek.
- 726.
- 727.
- 728.
- 729.
- 730.
- 731. Áldott Bede, a presbiter, meghalt.
- 732. Károly a szaracénok ellen harcolt Poitiers-nál, szombaton.
- 733.
- 734.

A felsorolás első látásra olyan kultúrát mutat, amely a pusztulás szélére sodródott, olyan társadalomba vezet, amelynek a szélsőséges nélkülözés az osztályrésze, olyan világba, ahol az emberi közösségeket halál, pusztítás, árvíz és éhezés tizedeli. Minden esemény szélsőséges, és az emlékezésre való implicit kijelölés oka csupán a szenvedés lehet. Alapvető szükségletek – étel, külső ellenségtől való védelem, politikai és katonai vezetés – és ennek hiánya kínál témát. Ám az alapvető szükségletek és teljesülésük lehetséges feltételei közötti kapcsolatról nem esik szó. Hogy Károly miért harcolt a szaracénok ellen, éppúgy megválaszolatlan marad, mint az, hogy az egyik évben miért volt jelentős a termés, míg egy másikban árvíz mindenütt. A társadalmi események éppoly érthetetlenek, mint a természeti jelenségek. Látszólag jelentőségük vagy jelentéktelenségük mértéke azonos. Úgy tűnik, hogy csupán megtörténtek, s jelentőségük elválaszthatatlan attól a ténytől, hogy megörökítették őket. Sőt, úgy tűnik, jelentőségük nem több annál, mint hogy rögzítették.

Arról, hogy ki volt lejegyzőjük, fogalmunk sem lehet, ahogyan arról sem, hogy mikor rögzítették

őket. A 725-re vonatkozó bejegyzés, „A szaracénok először jöttek”, arra utal, hogy ezt az eseményt azután rögzítették, miután a szaracénok másodszor is eljöttek, és így némi valódi elbeszélő vágyakozást mutat, ám a szaracénok jövelele és sorsuk nem része a beszámolóknak. Károly harca a szaracénok ellen „Poitiers-nál szombaton” feljegyzésre került, ám a csata kimenetele már nem. És ez a „szombat” különösen bántó, minthogy a csata hónapjáról és napjáról nem rendelkezünk információval. Túl sok elvarratlan szál – sehol a cselekmény –, és ez meglehetősen frusztráló, ha nem zavaró a modern történet-olvasó elvárásaihoz és információigényéhez képest.

Megjegyezhetjük továbbá, hogy a beszámoló el sem kezdődik. Kezdeté a „cím” (s ez az valójában?): *Anni domini*, amely a két oszlop – egyik az évszámoké, míg a másik az eseményeké – tetején helyezkedik el. Vizuálisan legalább a cím összeköti a bal oldali számsort a jobb oldali eseményfelsorolással, s olyan kapcsolatot sugall, amelyet akár mitikusnak is tekinthetnénk, ha megfeledezhetnénk arról a tényről, hogy az *Anni domini* éppúgy utal az Írás kozmológiai történetére, mint arra a naptári hagyományra, amelyet nyugati történészek mind a mai napig használnak történetük elemeinek jelölésére. A szöveg mitikus tartalmára aligha utalhatunk azzal, hogy az „éveket” az „Úrnak” tulajdonítja, mert ezen „évek” szabályszerűsége különbözik a keresztény mítosz (Teremtés, Bukás, Megtestesülés, Feltámadás, Második Eljövétel) hipotaktikus rendjétől. A naptár szabályszerűsége a beszámoló „realizmusára” utal, így szándéka szerint a valósággal és nem a képzelhetbelivel foglalkozik. A naptár nem az örökkévalóság idejében, a *kairotikus* időben rögzíti az eseményeket, hanem a kronologikus időben, az ember által érzékelt időben. Az ilyen időnek nincsenek kiemelkedő vagy mélypontjai, ez az idő – ahogy mondani szoktuk – parataktikus és végtelen. Nincsenek benne rések. Az idő sora teljes, még akkor is, ha az eseményeké nem.

Végül az annalesek nem fejeződnek be, egyszerűen véget érnek. Az utolsó bejegyzések a következők:

1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054.
1055.
1056. Henrik császár meghalt, és fia, Henrik követte a trónon.
1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065.
1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072.

A beszámoló végén az évszámok véget nem érő sora a lista ad infinitum – vagy inkább a Második Eljövételig tartó – folytatására utal. De a történet nem ér véget. Hogyan is érhetne, hiszen nincs központi főhős, akiről a történet szólhatna.

Mindennek ellenére kell lennie történetnek, hiszen van cselekmény – abban az értelemben legalábbis, hogy cselekményen a beszámolóban foglalt események közötti kapcsolatok olyan struktúráját értjük, amelynek révén jelentéssel telítődnek mint az egész részei. Ezen azonban nem a Bibliában foglalt Bukás és a Megváltás (az igaz emberek megváltása) mítoszára gondolok, hanem az évek sorának bal oldali felsorolására, amely egységet és teljességet kölcsönöz az eseményeknek azáltal, hogy az eseményeket az alatt az évszám alatt rögzítik, amelyben történtek. Másképp fogalmazva, az évszámokat jelölteknek tekinthetjük, amelyhez a jobb oldali felsorolásban található események mint jelölők tartoznak. Az események jelentése az ilyen sorrendben történő lejegyzésükben áll. Vélhetően ez az oka annak, hogy a lejegyző keveset érzékelt a modern tudós által érzett izgalomból, mikor az szembesült mindazzal, ami a szövegben hiátusnak, törésnek és az események közötti kauzális kapcsolatok hiányának tűnik. A modern tudós teljességet és folyamatos-ságot keres a szövegben. Ez a lejegyző számára az évek sorában található meg. Vajon melyik a „realisztikusabb” elképzelés?

Idézzük emlékezetünkbe, hogy itt nem álomszerű vagy gyermeki szövegekkel van dolgunk. Meglehet, tévedés egyáltalán diskurzusnak nevezni, noha van benne valami diskurzív. A szöveg megjelenít valami-fajta „lényegét”, inkább az emlékezet, mint az álom vagy a fantázia birodalmában játszódik, s közelebb áll a „valóshoz”, mint az „elképzelthez”. Valójában kivételesen ésszerűnek is mondhatnánk, felismerve, hogy a szerző milyen óvatosan kezeli vágyait, s csupán az olyan események lejegyzésére vállalkozik, amelyek megtörténte felől kevés kétsége van, illetve kerüli, hogy a tényeket spekulatív alapon befolyásolja, s érveljen amellett, hogy az események miképp függenek össze.

Az annales modern értelmezői megjegyezték, hogy a lejegyző megörökítette a 732-ben lezajlott poitiers-i csatát, míg nem tett említést az ugyanazon évben történt tours-i csatáról, amely – mint azt minden iskolás gyerek tudja – a „világtörténelem tíz legjelentősebb csatájának egyike”.¹³ Ám még ha a lejegyzőnek lettek volna is ismeretei Tours-ról, milyen elv vagy jelentésadási szabály kényszerítette volna

arra, hogy meg is örökítse? Csupán a nyugat-európai történelem későbbi eseményei alapján rangsorolhatjuk a történéseket világtörténeti jelentőségük szerint, s valójában az sem világtörténeti, csupán európai, s a modern történészek azon vágyára szolgálnak példaként, amely szerint az eseményeket egy kultúraspecifikus – s így nem egyetemes – nézőpontból hierarchikus sorrendbe kell állítani.

Éppen ez a szükséglet vagy készítés arra, hogy az eseményeket egy saját történelmét író kultúra vagy csoport jelentőségük szerint rangsorolja, teszi lehetővé a valós események narratív megjelenítését. Nyilvánvalóan „egyetemesebbnek” tekinthető az a módszer, amely csupán lejegyzi az eseményeket abban a sorrendben, ahogyan azok a látómezőn felbukkanak. S azon a minimális szinten, amelyen az annales zajlik, a narratíva természetének megértésekor sokkal nagyobb elméleti jelentősége van annak, ami végül bekerül az annalesbe, mint annak, ami kimarad. Természetesen ennek kapcsán megfogalmazható, mi a szövegbeli funkciójuk azoknak az éveknek, amelyekben „semmi sem történt”? Minden elbeszélés – legyen látszólag bármilyen sűrű – kapcsán található olyan események, amelyek bekerülhetnek volna az elbeszélésbe, ám végül mégis kimaradtak. Ez éppúgy igaz a képzeletbeli történetekre, mint a valóságosakra. És e megfontolás alapján feltehetjük a kérdést, hogy a valóság milyen felfogása teszi lehetővé e valóságnak egy olyan narratív leírását, amelyben a diskurzust a kontinuitással szemben a diszkontinuitás jellemzi.

Amennyiben elfogadjuk, hogy e diskurzust is a valóságra irányuló vágy jellemzi – és aligha tehetünk mást, ha igazolni akarjuk, hogy az annalest a történeti megjelenítések egy formájaként kezeljük –, arra a következtetésre juthatunk, hogy az a valóság egy olyan képének terméke, amelyben az események rangsorolásához szükséges értékrendet hordozó társadalmi rendszer csupán minimális értelemben van jelen az írói tudat számára, illetve, hogy a diskurzus létrehozásában az csupán mint hiány van jelen. Mindenütt a természeti vagy emberi rend hiánya, az erőszak és a pusztítás erői uralják a figyelmet. A beszámoló cselekvőkkel szemben értékekkel dolgozik, olyan világot mutatva be, amelyben a dolgok történnek az emberekkel, s nem olyat, amelyben az emberek csinálják a dolgokat. A 709-es tél keménysége, a 710-es év nehézsége és a termés elégtelensége, a 712-es árvíz és a halál közvetlen jelenléte olyan gyakorisággal és rendszerességgel fordul elő, ami nem jellemző az emberi cselekedeteket megjelenítő

ábrázolásokra. A valóság e szemlélő számára olyan melléknevek maszkját viseli, amelyek felülírják azoknak a főneveknek az erejét, amelyek meghatározottságát csökkenteni volnának hivatottak. Károly elpusztítja a szászokat, harcol ellenük, sőt, Theudo ki is úzi a szaracénokat Aquitániából, ám e cselekedetek az eseményeknek ugyanazon rendjéhez tartoznak és éppen úgy érthetetlenek, mint a „nagy” vagy „elégtelen” termés.

Arra, hogy hiányzik az elv, melynek alapján az eseményeknek fontosságot lehetne tulajdonítani, utalnak a jobb oldali eseménysorban meglévő hiátusok, mint például a 711-es év, melyben látszólag „semmi sem történt”. A túlsorduló vizek miatt megemlíthető 712-es évet szintén olyan év előzi meg és követi, amelyben „semmi sem történt”. Mindez Hegel megjegyzését juttathatja eszünkbe, mely szerint a boldogság és biztonság évei üres lapok az emberiség történelmében. Ám éppen ezeknek az üres oldalaknak a jelenléte teszi lehetővé – ellentétként – annak elképzelését, hogy az elbeszélés milyen végtelenen törekszik a hiányok eltüntetésére, hogy milyen mértékben állítja a folytonosság, a koherencia és a jelentés képzeit az idő romboló hatásairól szóló rémálmainkat megszálló üresség, szükség fantáziái, a frusztrált vágyak helyére. Valójában a lejegyző beszámolója olyan világról tudósít, amelyben a szükség az úr, amelyben a hiány a lét alapvető meghatározottsága, s amelyben a kielégítettség valamennyi kelléke hiányzik, eltűnt vagy a halál közvetlenségében van jelen.

Az öröm lehetősége azonban a bal oldalon, az évek sorában bújik meg. A sor teljessége az idő teljességéről szól, vagy legalábbis az „Úr éveinek” teljességéről. Az években nincs hiány: tökéletes rendben áramolnak az eredet, a Teremtés felől a vélhető végig, az Utolsó Ítéletig. Az események sorából hiányzó hasonló rendszeresség és teljesség oka annak a társadalmi centrumnak a hiánya, amelynek segítségével az események viszonyíthatóvá válnak egymáshoz, illetve amelynek révén morális jelentőséget kaphatnak. A társadalmi központ tudatának hiánya megakadályozza a lejegyzőt abban, hogy az eseményeket mint egy történeti tér elemeit rangsorolja. S a központ e hiánya teszi lehetetlenné azt is, hogy esetleges szándékai szerint szövegéből elbeszélés váljék. Központ nélkül Károly szászok elleni hadjárata csupán csata marad, a szaracén megszállás csupán jövetel, s a tény, hogy a poitiers-i csata szombatra esett, éppoly fontos, mint az, hogy egyáltalán megesett. Mindez arra utal, hogy Hegelnek igaza volt

akkor, mikor úgy vélekedett, hogy egy valóban történeti beszámolóknak nem csupán meghatározott – elbeszélő – formával kell rendelkeznie, hanem meghatározott tartalommal is, vagyis egy politiko-társadalmi renddel is.

Az előadások a világtörténet filozófiájáról bevezetőjében Hegel így ír: „Nyelvünkben a *Történelem* kifejezés egyesíti magában az objektív és a szubjektív oldalt. Egyszerre jelöli a *historia rerum gestarum*-ot és magát a *res gestae*-t, ahogyan bemutatja nem csupán azt, hogy mi történt, hanem a történések elbeszélését is. A jelentések ezen egységét magasabb rendként kell értelmeznünk, nem csupán véletlenként. Azt kell feltételeznünk, hogy a történeti elbeszélések egyidejűek magukkal a történésekkel és cselekedetekkel. Ez belső lényegi elve annak, ami párhuzamosan állítja őket elő. Családi emlékek, patriarchális hagyományok a család és a klán számára fontosak. Az *események sorának azonossága* [kiemelés H. W.], amelyre e feltétel utal, nem része az emlékezetnek, bizonyos különálló tranzakciók és a szerencsében beállt fordulatok révén Mnemosyne-t arra ösztönözheti, hogy képzeteket formáljon róla, csak úgy, ahogyan olyan érzések, mint a szerelem, vagy a vallásos hit, formát ad korábban formátlan benyomásoknak. Ám az állam az első olyan alakzat, amely először ad olyan tárgyat a történeti prózának, melyet az nem csupán *alkalmaz*, hanem létével vesz részt az ilyen történelem előállításában.”¹⁴

Hegel ezek után megkülönbözteti az olyan „alapvető érzéseket”, mint a „szerelem”, „vallási intuíció és annak fogalmai”, valamint „egy politikai alkotmány külső létét, amely [...] racionális törvényekben és szokásokban rögzül”. Ez utóbbi, írja, „*tökéletlen* jelen, és nem érthető meg a múlt ismerete nélkül”. Éppen ezért vannak olyan korszakok, amelyek noha tobzódnak „forradalmakban, nomád vándorlásokban, és a legkülönfélébb változásokban”, mégis mentesek bármiféle „*objektív történelemtől*”. És e mentesség annak a ténynek a terméke, hogy nem voltak képesek „semmilyen *szubjektív* történelmet, annaleseket előállítani”.

Nem azt kell feltételeznünk, írja, hogy „ezen időszakok dokumentumai eltűntek, hanem éppen azért hiányoljuk őket, mert soha nem készültek el”. Emellett Hegel azt is állítja, hogy csak a Törvényen alapuló Államban jöhet létre az az egyértelmű elválasztás - kiegészülve az erről alkotott tiszta tudattal -, mely lehetővé teszi az időtálló lejegyzés képességét és szükségességét.” Röviden: amikor valós események elbeszélését kívánjuk adni, el kell

képzelnünk, hogy létezik egy alany, aki e tevékenység lejegyzését motiválja. Hegel úgy gondolja, hogy a megfelelő alany az állam, ám számára az állam absztrakció. A narratív megjelenítésre alkalmas valóság a vágy és a törvény közötti ellentét. Ahol nem a törvény az úr, ott nincs alany, ahogy olyan esemény sincs, amely alkalmas volna a narratív megjelenítésre. Ez nem olyan állítás, amelyet empirikusan lehetne igazolni vagy cáfolni. Olyan javaslatról, hipotézisről van szó, amely nyomán lehetővé válik annak megértése, miként lehetséges „történetiség”, illetve „narrativitás”. Ennek alapján mérlegelhetjük azt is, hogy e két fogalom nem elképzelhető olyan jogalany fogalma nélkül, amely a történeti megjelenítés valamennyi formájában – az annalestől a krónikán át a történeti diskurzusig, annak általunk ismert valamennyi megvalósulásával és hibájával együtt – cselekvőként, cselekvésként, alanyként jelentkezik.

A törvény, legalitás vagy legitimáció fogalma a *Szent Gál Annales* általunk tárgyalt részeiben nincs jelen, illetve az emberi törvény kérdése abban nem merül fel. Az, hogy a szaracénok jövele átlép valamiféle határt, nem értelmezhető, nem elképzelhető, hogy másként is lehet vagy másként is történhetett volna. Minthogy minden, ami történt, valami szent akarat szerint esett meg, elegendő annak említése, hogy megtörtént, hogy beiktatható az „Úrnak abba az évébe”, amelyben megesett. A szaracénok jövele ugyanolyan morális jelentőséggel bír, mint az, hogy Károly harcolt a szászokkal. Nem lehet fogalmunk arról, hogy, ha a lejegyző egy társadalmi rend elleni fenyegetettség tudatában és abbéli féltelmében írt volna, hogy e fenyegetettség következménye anarchia, amelynek csupán a felállítandó jogrend lehet képes ellenállni, akkor vajon képes lett volna-e taglalni az események sorát, és megfelelni annak a kihívásnak, hogy az eseményeket narratív módon jelenítse meg.

Ám a Hegel által sugallt, a jog, a történetiség és a narrativitás közötti közvetlen kapcsolat felismerése után nem lehetünk nem meglepve azon, hogy a – fikatív vagy a valóságos – elbeszélés milyen gyakran előfeltételezi a jogrend meglétét, melyért vagy mely ellenében az elbeszélés tipikus szereplői harcolnak. S ez felkeltheti gyanúnkat, hogy a narratíva – a népmesétől a regényig és az annalesektől a kiteljesedett „történelemig” – általában a jog, legalitás, legitimáció, tágabban pedig az autoritás témáival foglalkozik. És valóban, ha elkezdünk foglalkozni a történeti megjelenítés feltételezett fejlődésének kö-

vetkező lépésével, a krónikával, feltételezésünk meg-
alapozottnak bizonyulhat. Minél öntudatosabban
történeti a historiográfia bármely formájának szer-
zője, annál inkább foglalkozik a társadalmi renddel
és törvénnyel, amely ezt megjeleníti, annál inkább
előtérbe kerül e törvény autoritása és annak igazolá-
sa, s annál tudatosabban figyel a törvényt fenyegető
veszélyekre. Amennyiben – amint azt Hegel felté-
telezi – a történetiség mint az emberi lét egy külön-
leges formája elképzelhetetlen egy olyan jogrend
nélkül, amelynek viszonyában egy sajátosan jogi
alany megteremthető, a történeti öntudat – az a fajta
tudat, mely számára igényként jelentkezik a valóság
történeti megjelenítése – csak a törvény, legalitás,
legitimáció iránti érdeklődés alapján tételezhető.

A társadalmi rend – amely nem más, mint egy
olyan emberi viszonyrendszer, amelyet törvények
szabályoznak – iránti érdeklődés teremti meg a le-
hetőségét annak, hogy az általunk történelemként
megjelenített valóságban megszokott feszültsége-
ket, konfliktusokat, küzdelmeket és azok különféle
feloldásait értelmezni tudjuk. Ez megengedi annak
feltételezését, hogy a történeti tudat fejlődése –
amelynek folyamánya a narratív képesség fejlődése
(mellyel a krónika és az annales összehasonlítása-
kor találkozhatunk) – viszonyban áll a jogrendre vo-
natkozó növekvő figyelemmel. Amennyiben minden
történet – akárhogy határozzuk is meg ezt a köz-
keletű, ám meglehetősen elvont fogalmat – egyfaj-
ta allegória, melynek tanulsága van, és amely olyan
jelentőséget tulajdonít – valós vagy képzeletbeli –
eseményeknek, amelyet azok mint egyszerű ese-
ménysorok nem birtokolnak, akkor megengedhető
a feltételezés, hogy minden történeti narratíva rejt-
ett vagy nyilvánvaló vágya, hogy moralizáljon azok
felett az események felett, melyekkel foglalkozik.
Ott, ahol bizonytalanság vagy ellentmondás van a
jogrend értékelésében – minthogy ez az egyén telj-
es emberré válásának biztosítékául szolgáló társa-
dalmi rendszer azon formája, amellyel az alany leg-
közvetlenebbül találkozhat –, hiányzik az az alap,
amelyre támaszkodva a múltra vonatkozó – magán-
vagy nyilvános – történet lezárható volna. Mindez
arra mutat, hogy a narrativitás – a tényszerű elbe-
szélés mindenképpen, ám meglehet, hogy képzelet-
beli történetek elmondása is – követlen viszonyban
van a valóság moralizálásával – ha nem éppen an-
nak egy funkciója –, vagyis azzal a vággyal, hogy
azonosítsuk a társadalmi rendet a valósággal, amely
az általunk elképzelhető moralitás egyetlen formá-
ja lehet.

A *Szent Gál Annales* szerzőjét nem érdekli sem-
milyen emberi moralitás vagy törvény. Az 1056-ra
vonatkozó bejegyzés – „Henrik császár meghalt és
fia, Henrik követte a trónon” – embrió formában tar-
talmazza egy elbeszélés elemeit. Ez már valóban el-
beszélés, és a narrativitás el is jut a lezárásig – az
első eseményt (Henrik halálát) a másodikkal (Hen-
rik trónöröklésével) összekötő és kötőszó ellentmon-
dásos volta ellenére – azáltal, hogy finoman utal a
jogrendre, vagyis az öröklődési törvényre, amely-
nek alapján a lejegyző egyértelműnek tekinti, hogy
az autoritás jogosan száll az egyik generációról a má-
sikra. Ám ez a narratív elem, ez a „narréma” szabadon
lebeg azon évszámok tömegében, amelyek az utód-
lást egy kozmikus rend alapján sugallják bekövet-
kezni. Mindazok, akik hozzánk hasonlóan tudják,
hogy mi várt az ifjú Henrikre a nemességgel és pá-
pákkal az Invesztitúra harc idején folytatott küzde-
lemben – amely küzdelem éppen akörül forgott,
hogy ki is a földi autoritás birtokosa –, némileg fur-
csállva vehetjük tudomásul azt a ökonómiát,
amellyel a lejegyző megörökítendőnek tartotta azt
az eseményt, amely utóbb oly sok morális és jogi kö-
vetkezménnyel járt. Az 1057–72 közötti évek, melye-
ket a lejegyző csupán felsorol a sor végén, éppen
elég „eseményt” szolgáltatott e küzdelem előtörté-
netéhez, ahhoz mindenképpen eleget, hogy a kiin-
dulópontról szóló beszámoló egy teljes elbeszélés
keretei közé kerüljön. Ám a lejegyző egészen egy-
szerűen elhagyta ezeket. Nyilvánvalóan úgy érezte,
azzal is megfelelően teljesítette a kötelességét, hogy
az éveket feljegyezte. Mit jelent – kérdezhetjük – az
elbeszélés eme elutasítása?

Azt minden bizonnyal kijelenthetjük – amint azt
már Frank Kermode megtette –, hogy a *Szent Gál
Annales* szerzője nem volt kifejezetten jó naplóíró,
s e meglehetősen hétköznapi kijelentésünk egyér-
telműen igazolható. Ám a megfelelő naplóvezetés
hiánya elméletileg nem különbözik a jó naplóveze-
tés elutasításától. Sőt, minthogy érdeklődésünk ma-
gára a narratívára irányul, egy „rossz” narratíva eset-
leg többet mondhat számunkra, mint egy jó. Ameny-
nyiben igaz, hogy e lejegyző lusta és alkalmatlan volt,
akkor feltehetjük a kérdést: mi az, amitől munkája
megfelelőbbé válhatott volna. Mi hiányzik a beszá-
molóból, aminek megléte lehetővé tenné számára,
hogy a kronológia történeti narratívává váljék?

Az események vertikális elhelyezkedése arra utal,
hogy a lejegyző nem gondolkodott metaforikusan
vagy paradigmátikusan. Nem szenvedett attól, amit
Roman Jakobson „azonossági betegségnek” nevez.

Sőt, valamennyi, a jobb oldalon szereplő esemény egyformának tűnik, mindegyikük a lejegyző által megörökített hiány vagy a túlcsonduló „valóság” metonímiája. *Különbség*, a hasonlatosságon belüli eltérés csupán a bal oldalon, az évek sorában látható. Ezek mindegyike az Úr évei teljességének és lezártságának metaforájaként működik. A folyamatosság rendszerének ezen oldali képét a jobb oldalon felsorolt – emberi vagy természeti – események oldalán nem ellensúlyozza semmi. A lejegyzett események elbeszéléssé válásához hiányzott az, hogy a lejegyző ugyanolyan „propozicionalitással” ruházza fel az eseményeket, mint amely az időpontok felsorolásában implicit módon jelen van. Ez a hiány arra az esetre emlékeztet, amelyet Jakobson „összefüggési betegségnek” nevez, amely a beszédben mint „agrammatizmus”, a diskurzusban pedig mint a „nyelvtani mellé- és alárendelő szerkezetek” felbomlása jelenik meg, melyek nyomán „szóugrások” értelmes mondattá válhatnak.¹⁵ A lejegyző természetesen nem volt beszédképtelen, hiszen az, hogy képes értelmes mondatokat leírni, nem kétséges. Ellenben az látszik, hogy szemantikus metonímiák láncolatában képtelen jelentéseket egymással felcserélni annak érdekében, hogy az események sora ezen eseményekről szóló diskurzussá, időben kibontakozó totalitássá váljék.

Nos, ahhoz, hogy események sorát mint egyazon jelentéstartomány részét lehessen elképzelni, olyan metafizikai elvre van szükség, amelynek nyomán a különbséget azonossággá lehet változtatni. Más szavakkal, szükség van egy „alanyra”, amely a különböző, az eseményeket megtörténtként rögzítő mondatok számára közös jelöltként működik. Ha létezik ilyen alany, az az „Úr” lehet, kinek „éveit” az Ő hatalmának megjelenéseként – amely az években megtörténő események okává válik – kezelhetjük. A beszámoló alanya így nem nyer időbeliséget, vagyis nem válhat az elbeszélés alanyává. Következik-e ebből, hogy ahhoz, hogy elbeszélés jöjjön létre, az Úr valamely „helyettesére” van szükség, egy olyan szent lényre, aki rendelkezik az Úr autoritásával és hatalmával, miközben időben létezik? Amennyiben ez így van, mi lehet ez?

Egy ilyen lény képe, mely alkalmas lehet a realista és narratív struktúrájú diskurzus jelentésének központi rendezőelvévé válni, sejlik föl a történeti megjelenítés azon formájában, amelyet krónikának nevezünk. A történészek között uralkodó konszenzus szerint a krónika a történeti konceptualizálás „fejlettebb” formáját jeleníti meg, és így a történeti meg-

jelenítésben az annales formánál magasabb rendűnek számít.¹⁶ Magasabbrendűsége a jobb érthetőségben, tárgyalt anyagának „témák és uralmak” szerinti elrendezésében, valamint a nagyobb narratív koherenciában rejlik. A krónikának van központi alanya: egy egyén, település vagy térség élete, valamely jelentős vállalkozás, háború vagy keresztes hadjárat, egy bizonyos intézmény, mint egy monarchia, érsekség vagy apátság. A krónikát és az annalest sokak szerint a kronologikus rendezőelv továbbélése köti össze, s egyszersmind ez az, ami a krónikát részlegesen megvalósult „történelemm” teszi. Továbbá, a krónika, éppúgy, mint az annales – szemben a történelemmel –, nem lezárul, hanem egyszerűen véget ér. Jellemzően hiányzik a lezárásnak az a – jól megírt történettől elvárt – momentuma, mely összefoglalja az események sorának „jelentését”. A krónika ígéri a lezárást, melyet azután nem valósít meg: ez az oka annak, hogy a középkori krónikák tizenkilencedik századi szerkesztői megtagadták azoktól a valódi „történelem” elnevezést.

Szemléljük a dolgot kissé másképpen. Tétélezzük fel, hogy a krónika nem „fejlettebb” vagy bonyolultabb formája a valóság megjelenítésének, mint az annales, hanem csupán másfajta megjelenítés, melyet a valóságról szóló beszámolóban rendre és teljességre vonatkozó – ám elméleti értelemben igazolatlan – vágy jellemez, olyan vágy tehát, amely – míg másképp nem látjuk – egyszerűen indokolatlan. Mi jellemzi e rákényszerített rendet és e megelőlegezett teljességet (amely a részletekben rejlik), ami az annales és a krónika közötti különbséget jelöli?

A történeti megjelenítés krónika formájának példaként egy bizonyos reimsi Richerus által, 1000 körül (kb. 998-ban) írt *Franciaország történetét*-t tekintem.¹⁷ Nem nehéz e szöveget elbeszélésnek tekintenünk. Van központi alanya („a franciák küzdelmei”), földrajzi (Gallia), valamint társadalmi központja (a reimsi érsekség, melyben éppen vita folyik arról, hogy az érseki szék két követelője közül melyik legitím), megfelelő időbeni kezdete (rövidített formában előadott világtörténet a Teremtéstől Richerus saját idejéig). Ám a mű – legalábbis későbbi kommentátorok szerint – két okból sem tekinthető valódi történelemnek. Először is a történet kibontása a kronológia rendjét követi, az események megtörténésük sorrendjében következnek, ezért nem birtokolhatják azt a jelentést, amely egy narratologikusan szervezett szövegnek tulajdonítható. Másodszor pedig – leginkább is a diskurzus „annalistikus” rendje okán – befejezés helyett inkább csupán véget ér.

A szöveg az érsekségre pályázó egyik jelölt elmene-külésekor egyszer csak megszakad, s így az olvasóra ruházza annak terhét, hogy visszamenőleg végiggondolja a beszámoló kezdete és vége közötti lehetséges kapcsolatokat. A szöveg a szerző saját „tegnap-jáig” tart, egy további ténnyel bővíti a Teremtéstől ez idáig tartó sorozatot, majd megszakad. Ennek eredményeképpen az olvasó (ezen olvasó) valamennyi szokásos narratív elvárása kielégítetlen marad. A beszámoló egy cselekményt mutat be, majd önmagára rácafolva egyszerűen *in medias res* abba-marad azzal a mondattal, hogy „Gergely pápa felhatalmazza Arnulfust, hogy a jogi döntésig, mely vagy megerősíti e tisztében vagy visszavonja jogosítványait, ideiglenesen lássa el az érseki feladatokat”. (2:133)

Ennek ellenére Richerus tudatos elbeszélő. Beszámolója elején nyíltan kimondja, hogy feladata szerint „írásban szeretné megörökíteni” [ad memoriam recuere scripto specialiter propositum est] „a háborúkat”, „szenvetések”, „ügyeket”, melyek a franciákat érintették, mi több, olyan módon, hogy az más beszámolóknál jobb legyen, különösen Reims egy korábbi írnokáénál, bizonyos Flodoardénál, akinek annalesét Richerus forrásként használta. Richerus leírja, hogy szabadon használta Flodoard munkáját, ám azt is megjegyzi, hogy bizonyos esetekben az eredeti helyére „más szavakat” helyezett, s „teljesen megváltoztatta a bemutatás stílusát” [pro aliis longe diversissimo orationis scemate disposuissel] (1:4). Richerus, Gallia kora történetéről író olyan klasszikusok idézésével, mint Cézár, Orosius, Jeromos és Isidore a történetírás hagyományához köti saját szövegét, jelezve, hogy személyes megfigyelései olyan belátásokat is eredményeztek, melynek nyomán írása senki máséhoz nem fogható. Mindez saját írására vonatkozó olyan magabiztosságot sugall, amely egyértelműen hiányzik a *Szent Gál Annales* szerzőjének szövegéből. Richerus szövege alakított diskurzus, melynek narrativitása – összehasonlítva azt az annalistáéval – a szöveg formázásához hozzákezdő öntudatosság egy funkciója.

Ellentmondás ugyanakkor, hogy éppen ezen öntudatos tevékenység – ami Richerus munkáját történeti elbeszélésszerűvé teszi – csökkentti a történeti beszámoló „objektivitását”, vagy legalábbis a mai elemzők konszenzusa erre utal. A szöveg egy modern szerkesztője, Robert Latouche azt jelzi, hogy Richerust saját stílusának eredetisége okán érzett büszkesége megakadályozza, hogy valódi történelmet írjon. „Végeredményben – írja Latouche – Richerus *Törté-*

nelme, valódi értelemben [*proprement parler*] nem történelem, hanem egy szerzetes által készített retorikai munka [...], aki Salluste technikáját igyekezett utánozni.” Hozzáteszi azt is, hogy „Nem az anyag [*matière*]/érdekelte, amelyet vágyaihoz igazított, hanem a forma.” (1:xi)

Latouche-nak természetesen igaza van abban, hogy Richerus nem történész, akit vélhetően csupán a „tények” érdekelnek, ám bizonyosan téved abban, hogy a munka azért nem volna történelem, mert a szerzőt jobban érdekli a „forma”, mint az „anyag”. *Matière*-en Latouche természetesen a szöveg jelöltjét érti – a különálló eseményeket –, mely a megjelenítés tárgyaként szolgál. Ám Richerust a „franciák küzdelmei” [Gallorum congressibus in volumine regerendis] (1:2) érdeklik, különösen az a küzdelem, amelyben patrónusa, Gerbert, Reims érseke az egyházmegye megszerzéséért érintett volt. Ellentétben azzal, hogy Richerust a forma jobban érdekelt, mint az anyag vagy tartalom, valójában éppen ez utóbbi érdekelt, hiszen a megírt konfliktus kimenetelétől saját jövője függött. Elbeszélésével ahhoz próbált hozzájárulni, hogy kitűnjék Reims igazgatásának kérdésében, ki birtokolja a megfelelő autoritást. Mindezt nem indokolatlan feltételeznünk, hogy a konfliktus megírásában valamiképp az a vágy vezette, hogy saját eszközeivel megjelenítsen – abban az értelemben, hogy ír róla csakúgy, mint, hogy résztvevőként megnyilatkozik – egy autoritást, melynek legitimitása nagymértékben a sajátosan történeti rendbe ágyazott „tények” megalapozásától függött.

Sőt, abban a pillanatban, hogy felfigyelünk a szövegben az autoritás jelenlétére, nem lehet nem észrevennünk, hogy az elbeszélés igazságigénye, mi több, az elbeszélés joga milyen mértékben *per se* az autoritáshoz való meghatározott viszonytól függ. Az első autoritás, melyet a szöveg megjelenít, maga a patrónus, Gerbert. Ez az autoritás, mely lehetővé teszi a szöveg elkészültét [imperii tui, pater sanctissime G(erbert), auctoritas seminarium dedit] (1:2). Jelen vannak továbbá mindazok a klasszikus szövegben megtestesülő „autoritások”, akikre a franciák korábbi története kapcsán támaszkodik (Cézár, Orosius, Jeromos stb.). Jelen van elődjének, Flodoardnak, Reims korábbi krónikásának „autoritása”. Ezt az autoritást narrátorként a szerző támadja, s javítani igyekszik a korábbi írnok stílusát. E javítást saját autoritására támaszkodva véli Richerus elérni, azáltal, hogy „más szavakat” helyez el a szövegben, illetve azáltal, hogy „teljesen megváltoztatta a bemutatás stílusát”. Végül a Szent Atya autoritása mellett,

aki minden megtörtént végső okaként említetik, ott van a szövegben Richerus saját édesapja (akire a szöveg mindvégig mint „p.m.” [*pater meus*]/[1:xiiv] hivatkozik), aki a szöveg egy részének központi alánya, s aki – mint szemtanú – autoritásként igazolja az említett rész tartalmát.

Az autoritás problémája a Richerus által írott szöveget egész másképp hatja át, mint a *Szent Gál Annales* szerzőjének szövegét. Az annalista számára nincsen szükség autoritásra hivatkozni az események elbeszélése kapcsán, hiszen azok státusa a valóság manifesztációjaként nem támadható. Minthogy nincs „vetélkedés”, nincs szükség elbeszélésre, nincs értelme, hogy „magukat meséljék”, illetve, hogy „saját történetüket adják elő”. Csupán lejegyzésükre van szükség, pontosan abban a sorrendben, ahogyan felbukkannak. Nincs „vetélkedés”, így nincsen elmesélhető történet sem. Richerus számára volt vetélkedés, éppen ezért neki szüksége volt az elbeszélésre. Ám nem azért nincsen a Richerus által leírt történetnek befejezése, mert a vetélkedés nem zárult le: annak a vetélkedésnek *volt* vége – Gerbert Ottó király udvarába menekült, és Arnolfust Gergely pápa visszahelyezte jogaiba mint Reims érsekét.

Valójában a diskurzív – narratív – végkifejlet hiányzott, egy olyan morális elv, melynek fényében Richerus a végkifejletet igazságosnak vagy igazságtalannak ítélni tudta volna. A valóság úgy ítélte a végkifejletet, ahogyan az végül is történt. Valójában van némi utalás arra, hogy Gerbert számára Ottó nyújtott némi vigaszt azzal, hogy „felismerve Gerbert tudását és zsenialitását, megtette őt Ravenna érsekének”. Ám ezt az igazságot egy másik hely, egy másik autoritás, egy másik király igazolta. A diskurzív vége visszamenőlegesen nem világítja meg az eredetileg tárgyalt eseményeket annak érdekében, hogy az események jelentésének átcsoportosításával azt sugallja, hogy az valójában már a kezdet kezdetén így volt. Nincs igazság, csupán hatalom, sőt, csak egy olyan autoritás jelenik meg, amely egy másik hatalomként mutatkozik meg.

A történetírás és az elbeszélés viszonya kapcsán e megfontolásokkal nincsen más célom, mint megvilágítani a történeti diskurzuson belül a történet és a cselekmény elemei közötti különbségeket. A közvélekedés szerint az elbeszélés cselekménye az eseményekre rákényszerített jelentéssel a történet szintjén végül olyan szerkezetet hoz létre, amely azt sugallja, hogy e szerkezet az eseményekben mindvégig jelen volt. Amiről itt beszélni szeretnék, az a valóság események elbeszélése során – melyek a törté-

neti diskurzív valódi tartalmát jelentik –, épp e jelenlét természete. Ezen események nem azért valósak, mert megtörténtek, hanem először is azért, mert emlékezésre méltónak ítéltettek, másodsor pedig azért, mert képesek maguknak helyet találni egy kronologikusan rendezett sorban. Ám ahhoz, hogy történeti beszámolóként kezeljük őket, nem elegendő, hogy megtörténtük sorrendjében jegyezzük le őket. Éppen az, hogy másképpen is – egy elbeszélés sorrendjében – megörökítésre kerülhetnének, teszi őket autenticitásuk tekintetében kérdésessé, végső soron pedig alkalmassá arra, hogy a valóság lenyomatoként szolgáljanak. Egy eseménynek, hogy történetiként tűnjék fel, legalább kétféleképpen kell elbeszélhetőnek lennie. Amennyiben ugyanarról az eseménysorról nem képzelhető el legalább kétféle elbeszélés, a történésznek felesleges az autoritásával az igaz történet elbeszélése érdekében megjelennie. A történeti elbeszélés autoritása valójában a valóság autoritása: a történeti elbeszélés a valóságot alakkal ruházza fel, és olyan formális koherenciával felöltésével teszi kívánatosá, amely csupán a történeteknek sajátjuk.

A történelem így annak a kategóriának része, melyet a „való diskurzusaként” nevezhetünk meg, szemben a „képzelt diskurzusával” vagy a „vágyott diskurzusával”. E megfogalmazás meglehetősen lacani, ám nem kívánom a lacani aspektusokat tovább élezni. Csupán arra szeretnék utalni, hogy a történeti diskurzív meggyőző erejét annak felismerése révén foghatjuk fel, hogy az mennyiben képes a valóságot kívánatosként feltüntetni. Így a valóságot a vágy tárgyává teszi, melyet annak révén ér el, hogy a valóságként megjelenített eseményekre olyan formális koherenciát kényszerít, amelyet csupán történetek birtokolnak. Szemben az annelessel, a történeti elbeszélésben megjelenített valóság – „önmagát elmesélve” – hozzánk szól, megidéz a messzeségből (e „messzeség” itt a formák világa), s olyan formális koherenciát mutat, melyre mi magunk is vágyhatunk csupán. A történeti elbeszélés – a krónikával szemben – olyan világot mutat, amelynek egyértelműen vége, amely „lezárult”, kész, ám még nem oldódott fel, még nem esett szét. Ebben a világban a valóság a jelentés álarcát viseli, oly teljességet és telítettséget birtokol, melyet csupán elképzelni tudunk, ám meg tapasztalni soha. Amennyiben a történeti elbeszélés lezárható, amennyiben narratív befejezéssel rendelkezik, amennyiben megmutatható, hogy mindvégig volt cselekménye, a valóság az ideál bűvkörébe kerül. Éppen ezért a történeti elbeszélés cselekménye mindig

csalódás, s ezért kell azt „találtként” s nem narratív technikák segítségével odahelyezettként bemutatni. A történeti elbeszélés cselekményével kapcsolatos csalódás mutatkozik meg abban az elutasításban, amellyel modern történészek viseltetnek a „történelem filozófiájával” szemben, melyre Hegel munkássága a tipikus példa. A történeti megjelenítés e (negyedik) formáját azért utasítják el, mert nem is áll másból, mint cselekményből. A történet elemei csupán manifesztációk, a cselekmény struktúrájának jelei, melynek a diskurzus szolgálatában áll. Ekkor a valóság a tökéletes rend, rendszeresség és koherencia maszkját ölti, melyben nincs helye az emberi cselekvésnek. A teljesség oly tökéletes, hogy az inkább megaláz, mint azonosulásra ösztönöz. Ám a történetfilozófia cselekményében a különböző – helyi eseményekről tájékoztató – történelmek cselekményei vélt valóságukban mutatkoznak meg: egy olyan autoritás lenyomata, amely csupán egy történet formájú morális univerzumban való részvétellel szólít fel, s ez a legkevésbé sem vonzó.

Mindez eljuttathat minket a történelem lezártságára vonatkozó igény meghatározásához, melynek hiánya miatt a krónikát mint tökéletlen elbeszélést ítélik meg. A lezárás iránti igény a történeti elbeszélésben – vélem – igény a morális jelentésre. Igény arra, hogy a valóságos események sorozatát jelentőségében egy morális dráma elemeiként értékeljük. Írtak-e már valaha történeti elbeszélést, melyet nem csupán az elbeszélő morális érzeke, hanem morális autoritása ne befolyásolt volna? Nehéz olyan, a történetírás klasszikusainak korában, a tizenkilencedik században keletkezett történeti munkát találni, amelyből hiányzott volna a morális ítélet azon események felett, amelyekkel foglalkozott.

Ám nem kell csupán tizenkilencedik századi munkák alapján ítéletet mondanunk. A narratív teljesség elérésére törekvő morális tudat működését megfigyelhetjük egy késő középkori, 1310 és 1312 között keletkezett történetírói teljesítményben, Dino Compagni *Króniká*-jában is, amelyet valódi történeti elbeszélésként értékelnek.¹⁸ Dino munkája nemcsak „kitölti a lyukakat”, mely a téma (a Guelf párt fekete és fehér frakciójának küzdelme Firenzében 1280 és 1312 között) annalisztikus kezeléséből adódhatna, és a történetet egy jól meghatározott hármastörténet-struktúrában találja, hanem a narratív teljességet egy rögzített referenciapontként szolgáló társadalmi rend bemutatásával éri el, melyhez viszonyítva a különálló események sora sajátosan morális jelentéssel telíthető. Ebben az értelemben a *Krónika* egyér-

telműen megmutatja, hogy a krónikának mennyiben kell – a helyzettől függően morális vagy anagogikus – allegorikus formát öltenie annak érdekében, hogy elérje a narrativitást és a historikalitást.

Érdekes megfigyelni, hogy amint a krónika formát átveszi a valódi történelem, annak bizonyos jellemzői eltűnnek. Először is nem említetik egyértelmű patrónus. Dino elbeszélése – Richerusével szemben – nem egy meghatározott patrónus felügyelete alatt bomlik ki. Csupán megerősíti jogát arra, hogy az általa „látott és hallott”, említésre méltó eseményekről (*cose notevoli*) beszámoljon, minthogy különleges előrelátási képesség birtokosa. „Senki nem látta ezeket az eseményeket a kezdetektől (*principi*) oly bizonyossággal, mint én” – írja. Várható közönsége így nem egy meghatározott ideális olvasó, amint volt Gerbert Richerus számára, sokkal inkább egy csoport, amely vélhetően osztja nézetét a dolgok valódi állásával kapcsolatban: Firenze azon polgárai, akik – mint mondja – képesek felismerni „Isten előnyeit, aki mindörökké irányít és uralkodik”. Ugyanakkor egy másik csoporthoz is szól, Firenze züllött polgáraihoz, kik felelősek mindazokért a „konfliktusokért” (*discordie*), amelyek mintegy három évtizede sújtották a várost. Az előbbieknél számára az elbeszélés megőrizhette a reményt a kivezető út megtalálásához, míg az utóbbiaknak figyelmeztetésként és büntetéssel való fenyegetésként hangozhatott. Az elmúlt tíz év kaotikus állapota szemben áll az eljövendő „bőségesebb” évekkal, miután VII. Henrik eljött Firenzébe, hogy megbüntesse a népet, melynek „bűnös szokásai és vétkei haszna” „megrontotta az egész világot”.¹⁹ Amint azt Kermode írja, így az elbeszélte események „jelentésének súlya” „előrevetül” egy olyan jövőre, amely – épp csak túl a közvetlen jelenen – morális ítélettel s a romlottak megbüntetésével telített.²⁰

Dino munkájának jeremiádszerű befejezése arra utal, hogy az a – világi ideológiaként kialakult – valódi történeti „objektivitás” előtti időszakhoz tartozott, vagy legalábbis a kommentátorok így tartják. Ennek ellenére meglehetősen nehezen érthető, hogy Dino Compagni miként érthette el azt a fajta narratív teljességet, melyért oly sokan dicsérik a morális rend implicit említése nélkül, hisz ez tette lehetővé számára, hogy különbséget tegyen megörökítésre méltónak tartott események között, s azok között, melyeket nem tartott ilyeneknek. Azok az események, melyeket az elbeszélés rögzít, annyiban tűnnek valóságosoknak, amennyiben egy meghatározott morális rend részévé válnak, ahogyan jelentésüket éppen e morális rendhez

való tartozásból merítik. Az elbeszélésbe – mely igazolja valóságosságukat – éppen annak nyomán kerülhetnek be, hogy hozzájárulnak-e egy társadalmi rend létrejöttéhez, vagy sem. Csupán az egyik oldalon álló isteni rend és nyugalom és a másik oldalon álló jelenlegi firenzei állapotok anarchiája közötti konfliktus igazolhatja az utolsó bekezdés apokaliptikus hangvételét és narratív funkcióját, melyben az uralkodó eljön, hogy megbüntesse mindazokat, „akik rossz szokásaikkal bünt hoztak a világra”. Csupán egy morális autoritás igazolhatja azt a narratív fordulatot, melynek segítségével az elbeszélés véget érhet. Dino elbeszélésének végét egyértelműen azonosítja a világban lezajlott morális fordulattal: „A világ ismét elkezd megfordulni [*Ora vi si ricomincia il mondo a rivolgere adosso*] [...]: az uralkodó – tengeren és szárazföldön – eljön, elfog, és megfoszt mindentől.”²¹

E moralizáló befejezés az, amely megakadályozza, hogy Dino *Króniáká*-ja megfeleljen a modern, „objektív” történetírás elvárásainak. Ám épp ez a befejezés teszi lehetővé, hogy a beszámoló véget érjen, vagy inkább más formában záruljon le, mint az annalesek vagy a krónikák. Vajon milyen más módon lehetne valós események elbeszélését befejezni? Amikor valós események sorozatának lezárásáról van szó, milyen más „befejezés” képzelhető el, ha nem moralizáló? Miből másból állhatna a narratív lezárás, mint az egyik morális rendből a másikba történő elmozdulásból? Megvallom, valós események elbeszélése kapcsán nem tudok másfajta befejezést elképzelni, minthogy azt nem állíthatjuk, hogy valós események sora befejeződne, hogy a valóság maga tűnik el, hogy a valóság rendjébe tartozó események többé nem történnek. Csak úgy lehetséges, hogy az ilyen események lezáruljanak, ha a jelentés elmozdul – s ezen elmozdulás narratív eszközökkel történik – egyik fizikai vagy társadalmi térből a másikba. Azokban az esetekben, amikor a morális érzékenység hiányzik – mint az annalesek esetében –, vagy csupán lehetőségként van jelen – mint láttuk azt a krónika esetében –, nem csupán a jelentés maga hiányzik, hanem az is, hogy követni tudjuk a jelentés ilyen elmozdulását. Ahol a valóságról szóló beszámolóban a narrativitás jelen van, ott biztosak lehetünk benne, hogy a moralitás, illetve valamiféle moralizáló impulzus is jelen van. Más módon nem elképzelhető, hogy a valóság felruházható olyan jelentéssel, amely megfelel a valóság igényének és képes ellenállni egy másik történetnek, mely „elmesélésre vár” a „befejezésen” túl.

Amivel itt foglalkoztam, az a narrativitáshoz kapcsolható érték, különösen a valóság azon elbeszélé-

sei kapcsán, amelyek a történeti diskurzus részét képezik. Azt lehetne persze gondolni, hogy kártyáimat úgy kevertem, hogy azok végül az általam várt eredményt – az elbeszélő diskurzus moralizáló ítéletek szolgálatában áll – adják azáltal, hogy kizárólag középkori forrásokat használtam. Meglehet, ez így van, ám valójában a modern történetírói közösség tett különbséget annales, krónika és elbeszélés között annak alapján, hogy mennyiben képesek a narratív teljesség elérésére. Ugyanakkor ugyanennek a közösségnek kell számot adni arról is, hogy azzal egy időben, hogy – saját bevallása szerint – a történetírás „objektív” műfajjává vált, épp a narrativitást üdvözlötték mint a teljes „objektivitás” elérésének eszközt, amely bár sajátos, de tudománnyá tette a történetírást. Maguk a történészek változtatták a narrativitást egy lehetséges elbeszélő módból olyan paradigmává, amely a valóságban megmutatkozó formaként nyílik meg a „valóságghű” tudat számára. Ők azok, akik a narrativitást értékévé tették, olyanná, amelynek jelenléte a „valósággal” kapcsolatos diskurzusban egyszerre jelöli a diskurzus objektivitását, komolyságát és realizmusát.

Azt kívántam bemutatni, hogy valóságos események megjelenítése kapcsán a narrativitáshoz kapcsolott érték abból a vágyból fakad, hogy e valóságos események az élet olyan koherens, összeszedett, teljes és lezárt képét mutassák, amely csupán képzeletbeli lehet. Annak a meggyőződésnek a forrása, hogy valóságos események elképzelt eseményekről elmondható történetek formális jellemzőit mutassák, a vágyak, álmok és ábrándok birodalmában keresendő. Vajon a világ valóban jól megírt történetek formájában tárul fel előttünk, központi alannyal, megfelelő kezdettel, tárgyalással, befejezéssel, s olyasfajta koherenciával, mely láttatni enged a „véget” minden kezdetben? Vagy inkább olyan formában mutatkozik meg, mint amilyenre az annalesek és a krónikák utalnak: akár, mint egy sorozat, melynek nincsen kezdete, sem vége, vagy pedig kezdetek sorozataként, amely megszakad s soha le nem zárul? És vajon a világ – a társadalmi valóság – valóban narratív formában tárul fel előttünk, amely már „mágát meséli” túl azon a horizonton, melyről rátekinthető képesek lehetünk tudományosan feldolgozni azt? Vagy csupán szükségünk van az önmagát mesélni képes és történetként feltáruló világra a fikciójára ahhoz, hogy megteremtjük azt a morális autoritást, mely nélkül sajátos társadalmi valóságunk elképzelhetetlen volna? Ha csupán a megjelenítés realizmusa volna a kérdés, meglehetősen megalapozottan

lehetne érvelni az annalesek és a krónikák mint a tudat számára megmutatkozó valóság lehetséges paradigmái mellett. Lehetséges-e, hogy az objektivitás iránti vágy, amely abban mutatkozik meg, hogy képtelenek a valóságot megfelelő módon elbeszélni, nem az általuk elképzelt befogadással áll viszonyban, hanem azzal, hogy képtelenek a mo-

rálist az esztétikai kategóriájában megjeleníteni? És vajon megválaszolható volna e kérdés az objektivitás történetének narratív bemutatása nélkül, mely elbeszélés eleve amúgy is megelőlegezné a történet végét a morális végkifejlet irányában? Elképzelhető egyáltalán elbeszélés moralizálás nélkül?

Jegyzetek

- 1 Roland Barthes: *Introduction to the Structural Analysis of Narratives*, in: Image, Music, Text, New York, 1977, 79. old.
- 2 A szavak: narratíva, narrálni, stb. a latin nyelven keresztül a gn̄arus (tudni, kapcsolatban lenni, szakértő, ügyes) és narrō (kapcsolni, elmondani) szanszkrit szavak tövéből, a gn̄a (tudni) szóból erednek. Ugyanez a tō rejlik a görög γνωριμοζ (tudható, tudott) szóban. Vö.: Emile Boisacq: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg, 1950 s.v. γνωριμοζ Köszönöm mindezt korunk egyik nagy etimológusának, Ted Morrisznak, a Cornell-ről.
- 3 Vö.: Alexis de Tocqueville: *Demokrácia Amerikában, Európa, 1995*, Jacob Burckhardt: *A reneszánsz története Itáliában*, Budapest, 1926, Johan Huizinga: *A középkor alkonya*, Európa, 1979., Ferdinand Braudel: *A Földközi tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*, Akadémiai-Osiris, 1996. Vö. továbbá: Hayden White: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Johns Hopkins UP, 1973, Hans Kellner: *Disorderly Conduct: Braudel's Mediterranean Satire*, History and Thought 18 no. 2. (1979), 197–222. old.
- 4 Gérard Genette: *Boundaries of Narrative*, New Literary History 8, no. 1. (1978), 11. old., Lásd továbbá: Jonathan Culler: *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*, Ithaca, 1975, 9. fejezet, Philip Pettit: *The Concept of Structuralism: A Critical Analysis*, Berkeley and Los Angeles, 1977, Tel Quel: *Théories dienssemble*, Paris, 1968, Jean Louis Baudry, Philippe Sollers és Julia Kristeva cikkei, Robert Scholes: *Structuralism in Literature: An Introduction*, New Haven and London, 1974, 4–5. fejezet, Tzvetan Todorov: *Poétique de la Prose*, Paris, 1971, 9. fejezet, Paul Zumthor: *Langue, texte, énigme*, Paris, 1975, 4. fejezet.
- 5 Genette: *Boundaries of Narrative*, 8–9. old.
- 6 *ibid.* 9. old. Vö.: Emile Benveniste: *Problems in General Linguistics*, Coral Gables, 1971, 208. old.
- 7 Lásd.: Louis O. Mink: *Narrative Form as a Cognitive Instrument* and Lionel Gossman: *History and Literature*, In: *The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding* (Canary és Koziczki szerk.) Madison, 1978. E kötet a

- történeti megjelenítésben a narratíva alkalmazásának teljes bibliográfiáját nyújtja.
- 8 Az egyszerűség kedvéért a történetírás történetének hagyományos felfogását alkalmazom, lásd.: Harry Elmer Barnes: *A History of Historical Writing*, New York, 1963, melynek 3. fejezete a középkorra vonatkozó nyugati történetírással foglalkozik. Vö.: Robert Scholes és Robert Kellog: *The Nature of Narrative*, Oxford, 1976, 64, 211. old.
- 9 White: *Metahistory*, 318–385. old.
- 10 Peter Gay: *Style in History*, New York, 1974, 189. old.
- 11 *Annales Sangallenses Maiores*, dicti Hepidinni, szerk.: Ildefonsus ab Arx, in: *Monumenta Germaniae Historica*, series Scriptorum, szerk.: George Heinrich Pertz, 32. kötet, Hanover, 1826, reprint Stuttgart 1963, 1:72 ff.
- 12 Oswald Ducrot és Tzvetan Todorov: *Encyclopedic Dictionary of the Sciences of Language*, Baltimore, 1979, 297–299. old.
- 13 Barnes: *History of Historical Writing*, 65. old.
- 14 G. W. F. Hegel: *The Philosophy of History*, New York, 1956, 60–63. old.
- 15 Roman Jakobson és Morris Halle: *Fundamentals of Language*, The Hague, 1971, 85–86. old.
- 16 Barnes: *History of Historical Writing*, 65. skk.
- 17 Richer: *Histoire de France, 888–995*, szerk.: Robert Latouche, 2 köt. Paris, 1930–37. 1:3. Az e szövegből vett további idézetek helye az idézetek után zárójelben található az én fordításomban.
- 18 *La cronica Dino Compagni delle cose occorrenti neitempi suoi e La canzone morale Del Pregio dello stesso autore*, szerk.: Isidoro Del Lungo, 4. kiadás, Florence, 1902, vö.: Barnes: *History of Historical Writing*, 80–81. old.
- 19 *ibid.*, 5.
- 20 Frank Kermode: *The Sense of an Editing: Studies in the Theory of Fiction*, Oxford, 1967, 1. fejezet.
- 21 Compagni, *La Cronica*, 209–210. old.